

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА
Навчально-науковий інститут
«Юридичний інститут КНЕУ ім. В. Гетьмана»
Кафедра публічного та міжнародного права**

ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНА ПРОГРАМА «МІЖНАРОДНЕ ПРАВО»

галузь знань 29 Міжнародні відносини
спеціальність 293 Міжнародне право

Форма навчання: очна (денна)

**КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА
на тему
«ІНСТИТУТ ПРАВА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ»**

здобувачки вищої освіти Дніпровської Олександри Дмитрівни

(підпис)

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент Галіахметов І. А.

(підпис)

**Робота допущена до захисту перед екзаменаційною комісією
з атестації здобувачів вищої освіти (ЕК)**

Завідувач кафедри, доктор юридичних наук, професор Кузьменко О. В.

(підпис)

Київ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ «ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ»	7
1.1. Договірне визначення: збройний конфлікт між державами та його види	7
1.2. Юридичне визначення: міжнародні збройні конфлікти та конфлікти, які переросли у міжнародні	13
1.3. Принципи та система норм права збройних конфліктів	20
РОЗДІЛ 2. ПРАВО ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ВИКОНАННЯ ТА КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ	25
2.1. Початок війни та його правові наслідки	25
2.2. Виконання та контроль за дотриманням правового режиму району збройного конфлікту	30
2.3. Міжнародно-правова регламентація завершення військових дій, стану війни та збройного конфлікту	33
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЖЕРТВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ	38
3.1. Правові статуси комбатантів, військовополонених та міжнародних військових інспекторів	38
3.2. Правові статуси учасників цивільної та територіальної оборони	44
3.3. Міжнародно-правовий захист жертв збройного конфлікту	46
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55

ВСТУП

Актуальність теми. Війна є суворим випробуванням для права та міжнародних стандартів, що регулюють поведінку держав у збройних конфліктах. Конфлікт між Україною та РФ є досить складною та тривалою війною, що відображає важливість правового регулювання збройних конфліктів.

Питання про дотримання міжнародного гуманітарного права у війні стало актуальним ще з 2014 року на Донбасі і залишається одним з найбільш актуальних для міжнародної спільноти зараз. Зокрема, неможливо ігнорувати випадки порушень прав людини та гуманітарного права на тимчасово окупованих територіях та в зоні конфлікту.

Також, інститут права збройних конфліктів включає в себе питання про визначення легітимності вживання зброї в конфлікті, правовий статус комбатантів, військовополонених та міжнародних військових інспекторів, застосування військового права в кіберпросторі та інші актуальні питання.

Інститут права збройних конфліктів пов'язаний з питаннями міжнародного права, зокрема з правом міжнародної безпеки та захисту національного суверенітету. Це важливо для розуміння правових принципів міжнародних відносин та сприяє створенню міжнародної системи, яка б допомагала попереджати конфлікти та вирішувати їх мирним шляхом.

Таким чином, в контексті війни між Україною та РФ, дослідження інституту права збройних конфліктів є дуже важливим, оскільки воно дає змогу розкрити особливості правового регулювання збройних конфліктів, визначити проблемні питання та запропонувати шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку питань інституту права збройних конфліктів здійснили такі зарубіжні вчені, як Ж.-М. Хенкерцс, Л. Досвальд-Бек, Н. Мельцер, М. Сассоли та А. Бувье. Достатньої уваги збройним конфліктам приділяють і вітчизняні науковці, зокрема: В. П. Базов, І. В. Галкіна, М. М. Гнатовський, А. І. Дмитрієв, В. І. Дяченко,

І. М. Жаровська, А. О. Кориневич, О. М. Лисенко, С. П. Рудюк, М. М. Сірант, М. В. Цюрупа та інші.

Мета і завдання дослідження. Метою даної бакалаврської роботи є визначення змісту та механізмів забезпечення додержання принципів і норм, що застосовуються під час збройних конфліктів у ХХІ ст. та умовах збройної агресії РФ проти України. Для досягнення поставленої мети передбачено постановку, формулювання і розв'язання наступних наукових і практичних завдань:

- визначити поняття збройний конфлікт між державами та його види;
- виділити та проаналізувати міжнародні збройні конфлікти та конфлікти, які переросли у міжнародні;
- розглянути принципи та систему норм права збройних конфліктів;
- відмежувати початок війни та його правові наслідки;
- дослідити виконання та контроль за дотриманням правового режиму району збройного конфлікту;
- обґрунтувати міжнародно-правову регламентацію завершення військових дій, стану війни та збройного конфлікту;
- виокремити та вивчити правові статуси комбатантів, військовополонених та міжнародних військових інспекторів;
- розкрити правові статуси учасників цивільної та територіальної оборони;
- охарактеризувати міжнародно-правовий захист жертв збройного конфлікту.

Об'єктом дослідження є міжнародні відносини, які виникають у разі застосування права збройних конфліктів – системи міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм.

Предмет дослідження складають проблеми упорядкування та розвитку міжнародних норм права збройних конфліктів в систему відносно відокремлених

від інших і пов'язаних між собою правових норм, які регулюють певну групу (вид) однорідних суспільних відносин (інститут). як необхідна ланка в цілісній системі міжнародного права.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу бакалаврської роботи становлять загальнонауковий діалектичний метод пізнання явищ та процесів, що дав змогу всебічно проаналізувати предмет дослідження. Системно-структурний метод є базовою методологічною платформою, яка зумовлена специфікою предмета дослідження. Порівняльно-правовий метод широко застосовувався при встановленні відмінностей міжнародних збройних конфліктів та конфліктів, які переросли у міжнародні. Логіко-юридичний метод використано при формулюванні дефініцій основних правових понять і категорій, класифікацій, висновків. За допомогою формально-юридичного методу здійснено аналіз законодавства та його тлумачення з метою виявлення суперечностей та недоліків у правовому регулюванні. Метод правового моделювання застосовано при розробці окремих пропозицій до удосконалення правового статусу учасників цивільної та територіальної оборони.

Теоретична, методична та практична значущість отриманих результатів. Дане дослідження має комплексне значення, як прикладне, так і теоретико-методичне. Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у процесі вдосконалення міжнародно-правової регламентації військових дій, стану війни та збройного конфлікту. Універсальне теоретико-методичне значення роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичному вирішенні комплексу питань, пов'язаних з міжнародно-правовою кваліфікацією «збройного конфлікту».

Інформаційна база дослідження. Законодавство України, міжнародні договори, акти міжнародних організацій (Женевські конвенції про захист жертв війни: про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі; про поводження з військовополоненими; про захист цивільного

населення під час війни тощо), здобутки національної та зарубіжної правової доктрини, узагальнення міжнародної судової практики.

Структура та обсяг бакалаврської дипломної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, а також списку використаних джерел (42 найменування). Повний обсяг роботи становить 59 сторінок.

РОЗДІЛ 1

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ «ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ»

1.1 Договірне визначення: збройний конфлікт між державами та його види

Для ефективного застосування норм інституту права збройних конфліктів визначальне значення має правильна кваліфікація збройного конфлікту. Причому генезис інституту права збройних конфліктів свідчить про збільшення різноманітності збройних конфліктів і, відповідно, норм міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них.

Слід зазначити, що для інституту права збройних конфліктів визначення характеру збройного конфлікту має важливе, проте допоміжне значення, оскільки основною метою є захист жертв війни незалежно від характеру конфлікту. Однак характер збройного конфлікту, його кваліфікація мають визначальне значення для виявлення норм, що підлягають застосуванню в умовах того чи іншого виду збройного конфлікту, визначення виду, статусу осіб, які підлягають захисту, і встановлення ефективного правового режиму їх захисту. Сказане визначає необхідність дослідження поняття та видів збройних конфліктів в інституті права збройних конфліктів, відмінностей у застосовуваних до них норм інституту права збройних конфліктів [20].

Історично першим видом збройних конфліктів була війна. Однак навіть щодо тлумачення та застосування такого терміну, як «війна», існують певні складнощі. Протягом історії розвитку норм міжнародного права, що стосувалися питань війни, термінологія, що визначає збройне протистояння у державі, змінювалася.

У перших міжнародно-правових актах, які закріплювали норми права щодо збройних конфліктів, використовувався термін «війна». У Гаазьких конвенціях 1907 р. використовується терміни «війна», «воюючі сторони» [4, 5]. У Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих,

отруєних та інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925 р. також застосовується термін «війна». У конвенціях, які регулюють ведення морської війни, застосовується цей термін [21].

Можна погодитись з А. І. Рижовим, що міжнародне право до 1919 р. передбачало певні форми оголошення війни як зіткнення між державами, встановлювало порядок укладання перемир'я, регламентувало певні способи ведення війни [26]. У період між світовими війнами посилилася тенденція до формування міжнародно-правової заборони війни. Про це свідчить прийняття Статуту Ліги Націй [2], Договору про відмову від війни як знаряддя національної політики 1928 р. [3] та інших документів. Тобто можна дійти невтішного висновку, що застосування терміну «війна» до другої половини ХХ століття було переважним, та її зміст охоплювало збройне зіткнення між державами.

Слід зазначити, що у низці джерел другої половини ХХ століття іноді також використовується термін «війна». Так, у Преамбулі Статуту ООН йдеться про необхідність «позбавити майбутні покоління лих війни» [1].

З юридичної точки зору війна має такі ознаки: формальний акт оголошення, як цього вимагає III Гаазька конвенція 1907 [4]; розрив дипломатичних відносин між державами, що воюють; анулювання двосторонніх договорів, особливо політичних. Додатковою умовою є оголошення стану війни. Саме таких ознак має сьогоденний військовий конфлікт між Україною та рф.

У класичному міжнародному праві сформувався звичайно-правовий інститут оголошення війни, норми якого були успішно кодифіковані в III Гаазькій конвенції про відкриття військових дій 1907 року [4].

Відповідно до ст. 1 зазначеної Конвенції, військові дії між Договірними державами не повинні починатися без попереднього та недвозначного попередження, яке матиме або форму мотивованого оголошення війни, або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни [4].

Слід зазначити, що можлива ситуація наявності стану війни після оголошення війни, за відсутності фази «гострого» збройного конфлікту, або такий

стан слідує за нею – наприклад, вже тривалий час Азербайджан та Вірменія перебувають у стані війни.

Виходячи із змісту ст. 2, загальної частини чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., до застосування Конвенцій необхідне введення оголошеної війни чи іншого збройного конфлікту [6 – 9].

Про уявлення щодо характеру війни та її сторони можна судити за наступною цитатою: «Згідно з міжнародним правом, війна – це стан справ між двома державами, або між двома групами держав, або між державою та групою держав, яке зазвичай відзначено розривом дипломатичних відносин, подальшим призупиненням застосування загальних норм міжнародного права мирного часу та загальної рішучості вчинити насильницькі дії, навіть якщо такі дії насправді не мають місця».

У другій половині ХХ століття відбувається відмова від конкретно-правового терміну «війна» на користь категорії «збройний конфлікт». Фактично поняття «війна» стало скоріше не правовою, а політико-правовою категорією. Тому цілком обґрунтованою тенденцією стала відмова від терміну «війна» при кваліфікації тих чи інших ситуацій збройного протистояння між державами на користь використання значно ширшого та політично нейтрального поняття «збройний конфлікт» [31].

Ця тенденція виявилася властивою не тільки інституту права збройних конфліктів, де було обґрунтовано відмову від політико-правової оцінки на користь максимального поширення та застосування норм, спрямованих на захист жертв війни, а й у рамках усього міжнародного права, певною мірою, починаючи зі Статуту ООН [1].

Отже, оскільки будь-який міждержавний збройний конфлікт з формально-юридичної погляду є війною, то в міжнародному праві використовується термін «збройний конфлікт міжнародного характеру».

Слід зазначити, що термін «війна» став використовуватися до ситуацій, які можуть кваліфікуватися як збройний конфлікт. Наприклад, інформаційна війна, ідеологічна війна, війна з тероризмом тощо [22].

Після прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. поняття «збройний конфлікт» настільки видозмінилося, що вже не має тієї точності, якою воно мало під час його розробки та прийняття через ускладнення самих форм боротьби, залучення до неї багатьох сторін та інших факторів. Суперечки навколо цих термінологічних аспектів на доктринальному рівні продовжуються досі [19, с. 234].

Значимість вироблення одноманітного підходу до вирішення проблеми обумовлена складністю кваліфікації дій збройних сил, національно-визвольних рухів, а також дій сторін у так званому інтернаціоналізованому збройному конфлікті.

Існують певні складнощі в інтерпретації поняття «збройний конфлікт». Конвенційного визначення його не прийнято, і зазвичай звертаються до практики держав, відповідно до якої будь-яке застосування сили однією державою проти території іншої відразу викликає застосування Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., до відносин між цими двома державами, тобто фактично кваліфікується як «збройний конфлікт». У цьому немає значення підстави такого застосування сили, її правомірність, ступінь насильства, наявності опору [32, с. 24-25].

Окупація території, наявність поранених, військовополонених породжує застосування з Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., що фактично підтверджує наявність збройного конфлікту.

Слід зазначити, що є оманом широким використанням у Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 терміну «міжнародний збройний конфлікт» або «збройний конфлікт міжнародного характеру» [6 – 9]. Швидше мова може йти про уникнення терміну «війна» на користь терміну «збройний конфлікт», а ще частіше «сторони, які перебувають у конфлікті». Про це свідчить ст. 2, загальної частини для чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., яка говорить «ця Конвенція буде застосовуватися у разі оголошеної війни або будь-якого іншого збройного конфлікту між двома або декількома

Високими Договірними Сторонами, навіть у тому випадку, якщо жодна з них не визнає стан війни» [6 – 9].

Відповідно до ст. 60 Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 р. (аналогічні за змістом норми містяться у всіх Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 р.), Конвенція відкрита для приєднання до неї будь-якої Держави [6]. Це свідчить про застосування Конвенції саме до оголошених війн, або міждержавних збройних конфліктів, за відсутності прямого використання терміну «збройний конфлікт міжнародного характеру». Безумовно, що межа відмінностей між «війною» та «збройним конфліктом» є досить умовною, хоча такий поділ має певне значення для права, яке застосовується під час збройних конфліктів.

До збройних конфліктів міжнародного характеру відносять не заборонені міжнародним правом оборонні війни в порядку здійснення державою чи групою держав права на індивідуальну чи колективну самооборону від агресії; національно-визвольні війни колоніальних або залежних народів, що піднялися зі зброєю в руках на боротьбу за своє національне визволення та утворення власної незалежної держави.

У першому випадку можна говорити про класичні міждержавні війни, головною ознакою яких є участь у конфлікті двох або більше суб'єктів міжнародного права - держав. Причому характеристика збройного конфлікту як «оборонний», «реалізація права на самооборону» не має значення для застосування терміну «війна». Це може бути війна, у тому числі й агресивна, але з дотриманням формальних вимог, зазначених вище. До таких конфліктів слід віднести війну між Іраном та Іраком (1980–1990 рр.), війну за Фолклендські острови (1982 р.), зіткнення між Лівією і Чадом за володіння сектором Газу (1973–1988 рр.), дії ПАР в Анголі (1975–1989 рр.), конфлікт у Кувейті (1991 р.), війну США у Іраку, збройний конфлікт між Грузією та рф у 2008 року [18, с. 79-84].

Національно-визвольні війни розглядаються як окремий вид збройних конфліктів міжнародного характеру. Розвиток уявлень про національно-визвольні

війни як збройні конфлікти міжнародного характеру відбувався у кілька етапів [34, с. 113-114].

Перший – закріплення права на самовизначення у статуті ООН та формальне наділення націй та народів, які борються за самовизначення міжнародною правосуб'єктністю.

Другий – визнання застосування Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. до національно-визвольних війн.

Третій – закріплення за національно-визвольними війнами характеру міжнародних збройних конфліктів резолюціями Генеральної Асамблеї ООН.

Четвертий – ухвалення I Додаткового протоколу до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. [10], який стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру.

У п. 4 ст. 1 I Додаткового протоколу зазначено, що на додаток до ситуацій, зазначених у ст. 2, загальної частини для Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., до яких застосовується I Додатковий протокол, належать «збройні конфлікти, в яких народи ведуть боротьбу проти колоніального панування та іноземної окупації та проти расистських режимів у здійсненні свого права на самовизначення, закріпленого в Статуті ООН та Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами, відповідно до Статуту ООН» [10].

Таким чином, застосування I Додаткового протоколу поширювалося на національно-визвольну боротьбу та боротьбу за самовизначення, як вони визначені у Декларації про дружні стосунки, але лише в тій мірі, якою йдеться про боротьбу проти колоніального панування та іноземної окупації, а також проти расистських режимів [10]. Слід зазначити, що до збройних конфліктів міжнародного характеру відносять будь-які випадки збройного протистояння між державами, зокрема прикордонні та інші конфлікти, крім конфліктів, у яких посадові особи (митники, прикордонники) діють у особистій якості.

До збройних конфліктів міжнародного характеру відносять також і інші випадки законного з погляду міжнародного права застосування збройної сили

(операції військ ООН, створених за рішенням Ради Безпеки ООН відповідно до ст. 42 Статуту ООН) [1]. Проте на практиці, в порядку, передбаченому Статутом, операції військ ООН не проводилися, хоча й немає сумніву щодо правомірності віднесення примусових операцій з підтримки або відновлення миру під егідою ООН до збройних конфліктів міжнародного характеру.

Спочатку міжнародно-правової регламентації, і відповідно до міжнародно-правового захисту жертв війни піддавалися війни, збройні конфлікти міжнародного характеру. Значним прогресом стало включення до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. статті 3, загальної частини для всіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., яку багато хто вважає «великою перемогою розуму».

1.2 Юридичне визначення: міжнародні збройні конфлікти та конфлікти, які переросли у міжнародні

Розвиток захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру пішов шляхом прийняття самостійного міжнародного договору – II Додаткового протоколу до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. щодо захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру [11].

При цьому переважна більшість норм інституту права збройних конфліктів призначена для врегулювання відносин в умовах збройних зіткнень між державами (з 500 положень Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., разом із Додатковими протоколами 1977 р., лише 20 були присвячені збройним конфліктам неміжнародного характеру) [35].

Причиною є протидія держав, які переконані, що внутрішні проблеми мають вирішуватися без втручання ззовні. І основний атрибут суверенітету полягає у праві відповідної держави на власний розсуд вирішувати внутрішні проблеми.

В даний час поняття «неміжнародний збройний конфлікт», а також критерії, що його характеризують, закріплені у ст. 3, загальної частини для всіх Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. [6 – 9] й у ст. 1 II Додаткового протоколу 1977 року [11].

Первинними є ознаки визначені у ст. 3, до них відносять наявність збройного конфлікту та відсутність його кваліфікації як міжнародного. Проте слід зазначити, що у ст. 3 фактично немає загального визначення збройного конфлікту неміжнародного характеру.

І до сьогодні в міжнародно-правовій літературі не зустрічається єдиної думки з приводу того, що таке збройний конфлікт неміжнародного характеру. Деякі юристи вважають цей термін синонімом терміну «громадянська війна» [34]. Інші (чилійський юрист Е. Монтеалегре) вважають, що термін «війна» не можна пов'язувати з внутрішніми конфліктами в країні, а більш застосовним є поняття «збройного конфлікту, що не носить міжнародного характеру як внутрішньої ситуації колективного використання сили» [32].

Д. Шиндлер взагалі відмовляється від узагальнюючих формулювань і просто класифікує збройні конфлікти неміжнародного характеру [30], до яких належать: громадянська війна в класичному сенсі міжнародного права як неміжнародний збройний конфлікт високої інтенсивності, в якому за новоствореним урядом треті держави можуть визнати статус країни, що воює; неміжнародний збройний конфлікт за змістом II Додаткового протоколу до Женевських конвенцій захисту жертв війни 1949 року.

У ч. I ст. 1 II Додаткового протоколу 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. [11] містяться додаткові кваліфікуючі ознаки, що обмежують сферу застосування II Додаткового протоколу 1977 р. (але ніяк не впливають на кваліфікацію конфлікту як неміжнародного за ст. 3, конвенцій про захист жертв війни 1949 р., і, відповідно, можливість її застосування).

До них відносяться: уточнення сторін конфлікту – збройні сили держави та антиурядові збройні сили або інші організовані збройні групи, що знаходяться під відповідальним командуванням, та здійснюють контроль над частиною території,

що дозволяє здійснювати безперервні та узгоджені військові дії та застосовувати II Додатковий протокол 1977 р.; особи, що входять до складу антиурядових збройних сил, борються з урядовими військами з метою захоплення влади у країні; або досягнення більшої автономії не більше держави; або за відокремлення частини території та створення власної держави [11].

Винятком є ситуація, коли народ повстає проти колоніального панування, здійснюючи своє право на суверенітет. Причому як держави, так і повстанці пов'язані нормами міжнародного гуманітарного права, що підтверджено у Рішенні Міжнародного суду від 27 червня 1986 р. з приводу суперечки між Нікарагуа та США, де було сказано, що «стаття 3 II Додаткового протоколу 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р. накладає зобов'язання на «контрас» [26].

О. М. Толочко дає таку класифікацію збройним конфліктам неміжнародного характеру [21]: неміжнародні збройні конфлікти невисокого ступеня інтенсивності, до яких застосовується ст. 3 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р.; неміжнародні збройні конфлікти високого ступеня інтенсивності, яких, крім зазначеної ст. 3, застосовується також II Додатковий протокол 1977 до Женевських конвенцій 1949; неміжнародні збройні конфлікти, у яких має місце взаємне визнання учасниками статусу воюючих сторін. Таке визнання тягне за собою застосування у відносинах між воюючими сторонами більшої частини законів та звичаїв війни і, зокрема, всієї сукупності міжнародних гуманітарних норм.

Таким чином, можна виділити, щонайменше, два різновиди збройних конфліктів неміжнародного характеру – які мають кваліфікуючі характеристики за ч. I ст. 1 II Додаткового протоколу 1977 р. і водночас за ст. 3 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., і виділені з урахуванням критеріїв, передбачених лише у ст. 3 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року.

Слід констатувати наявність у праві збройних конфліктів ще однієї категорії збройного конфлікту – інтернаціоналізований збройний конфлікт. Особливістю, що дозволяє виділити такого роду конфлікт в окрему категорію, є наявність у

нього двох ясно виражених взаємопов'язаних аспектів – внутрішньодержавного та міжнародного. Отже, такі поняття як «інтернаціоналізований збройний конфлікт» та «міжнародний збройний конфлікт» не слід ототожнювати.

Виникають проблеми застосування норм права у таких конфліктах. Ні Гаазькі 1907, ні Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 не містять будь-яких спеціальних положень щодо інтернаціоналізованих конфліктів. Це залишилося поза увагою й у Додаткових протоколах 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року. Внаслідок цього правова кваліфікація таких збройних конфліктів змушена ґрунтуватися головним чином на практиці держав і доктрині міжнародного права [27].

При інтернаціоналізації конфлікту слід враховувати, по-перше, ступінь втручання, щоб мав місце міжнародний конфлікт між державою, що втручається, і стороною, проти якої спрямоване це втручання; по-друге, чи надає іноземне втручання міжнародного характеру всьому конфлікту або лише конфліктним відносинам між третьою державою, що втручається, і стороною, проти якої спрямоване її втручання.

Що стосується першого питання, то зазвичай проблеми виникають при втручанні шляхом направлення радників, експертів, найманців або добровольців, або допускається виїзд двох останніх категорій (втручання шляхом направлення збройних формувань більш однозначно, і, як правило, породжує інтернаціоналізацію конфлікту). Не завжди участь радників і експертів призводить до інтернаціоналізації конфлікту; для цього потрібна низка умов. Має значення характер втручання, наприклад, надання значної фінансової допомоги. З практики, таке втручання не призводить до інтернаціоналізації конфлікту.

Слід розмежовувати збройні конфлікти від ситуацій внутрішньої напруженості та внутрішніх заворушень. Заколоти, бунти та окремі акти насильства не належать до збройних конфліктів, оскільки зазвичай є результатом внутрішньої напруженості або внутрішніх заворушень, які не входять до сфери застосування міжнародного гуманітарного права [18].

Під внутрішніми заворушеннями і обстановкою внутрішньої напруги в Коментарі до II Додаткового протоколу 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. розуміють такі порушення громадського порядку, як демонстрації без узгодженого плану; окремі акти насильства, на відміну від військових дій, що ведуть збройні сили або збройні групи; інші подібні дії, включаючи, зокрема, масові арешти людей за їх діяльність або погляди.

Внутрішні заворушення характеризуються внутрішньодержавними сутичками, конфліктами, певною мірою тяжкості та напруженості, що супроводжуються актами насильства, за відсутності у державі неміжнародного збройного конфлікту. Такі акти можуть набувати різних форм – від стихійних повстань до боротьби більш менш організованих угруповань між собою або проти уряду, який знаходиться при владі. Внаслідок таких зіткнень з'являється значна кількість жертв і виникає потреба застосовувати щонайменше «правила гуманності». Внутрішні заворушення можуть передувати неміжнародному збройному конфлікту або бути його наслідком [32].

Визначення внутрішніх заворушень було дано на першій сесії Конференції урядових експертів щодо підтвердження та розвитку міжнародного гуманітарного права, що застосовується в період збройних конфліктів, яка відбулася в Женеві в 1971 р.: «до них належать ситуації, які не є неміжнародними збройними конфліктами як такими, але в яких існує протистояння всередині країни, що характеризується певним ступенем серйозності чи тривалості та актами насильства. Ці останні можуть набувати різних форм, від спонтанного зародження акцій протесту до боротьби між більш-менш організованими групами та владою» [30].

Велика кількість жертв зумовила необхідність застосування мінімуму гуманітарних норм. На думку М. Беджауї, внутрішні заворушення мають місце, коли в умовах відсутності збройного конфлікту держава застосовує силу з метою збереження чи відновлення правопорядку та законності, а внутрішня напруженість, коли в умовах відсутності внутрішніх заворушень держава вдається до превентивного застосування сили з метою збереження миру та законності [42].

А. Ейде пропонує розуміти під «внутрішніми заворушеннями і напруженістю - всі конфліктні ситуації всередині тієї чи іншої країни, досить серйозні в плані породження гострих гуманітарних проблем, особливо через те, що вони ведуть до фізичного насильства та обмеження волі, незалежно від того, чи використовуються збройні сили, чи ні» [38].

Ситуації внутрішньої напруженості породжують політичні, релігійні, расові, соціальні, економічні чи ідеологічні чинники, які призводять до численних арештів, які, однак, не переростають у збройні зіткнення. Придушення заворушень призводить до жертв і виникає необхідність дотримуватися найпростіших гуманітарних норм, хоча формально міжнародне гуманітарне право в таких випадках не застосовується.

Для ситуацій внутрішньої напруги характерні низький рівень насильства, поодинокі зіткнення. Причому вказують, що ситуації внутрішньої напруженості можуть мати місце як наслідки збройного конфлікту або внутрішніх заворушень.

Ситуації внутрішніх заворушень та напруженості всередині країни, які з погляду прав людини можуть бути кваліфіковані як надзвичайні та можуть бути підставою для зупинення дії деяких прав людини. У той же час, з погляду інституту права збройних конфліктів, ці ситуації не є збройними конфліктами за змістом II Додаткового протоколу 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. або статті 3 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року. Отже, у таких випадках права людини можуть бути зведені до їхнього «незмінного ядра», тоді як гарантії, передбачені міжнародним гуманітарним правом, не будуть застосовуватись [34].

Відмінна правова особливість таких внутрішніх конфліктів, що супроводжуються насильством і порушеннями основних прав людини, – відсутність застосовних спеціальних міжнародно-правових норм. При цьому слід зазначити, що ми не заперечуємо необхідності застосування основних міжнародно-правових документів щодо захисту прав людини, але вони не містять саме спеціальних механізмів захисту прав людини у ситуаціях внутрішніх

заворушень та внутрішньої напруженості, що не дозволяє забезпечити ефективний та спеціальний захист.

Однак, основні принципи Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. можуть бути використані у вигляді моделі правової процедури або служити основою для розробки норм, необхідних для застосування в будь-якій конкретній ситуації. У цих випадках беруться до уваги не позитивні норми гуманітарного права, а насамперед подібність механізмів, визначених міжнародною практикою, що вказує на можливість застосування права за аналогією [24].

Таким чином, можна зробити висновок, що застосування тих чи інших норм щодо захисту жертв збройних конфліктів, їх правовий статус осіб, що заступаються, залежить від декількох факторів, серед яких первинним є характер збройного конфлікту – міжнародний, неміжнародний, змішаний, та їх відхилення від ситуацій внутрішніх заворушень та внутрішньої напруженості. Причому застосування норм міжнародного гуманітарного права визначається лише наявністю об'єктивних умов і не залежить від того, як самі воюючі сторони кваліфікують ситуацію.

На жаль, саме ці два аспекти становлять певні складнощі – об'єктивна кваліфікація конфлікту та відповідне застосування сторонами норм міжнародного гуманітарного права, що беруть участь у ньому. До визнання застосовності міжнародного гуманітарного права в кожному конкретному випадку спонукають резолюції Ради Безпеки ООН, заклики Міжнародного комітету Червоного Хреста, у низці ситуацій регіональні організації, треті держави, проте при цьому відсутній обов'язковий і незаперечний орган, що забезпечує в максимально короткі терміни незалежну та об'єктивну кваліфікацію.

1.3. Принципи та система норм права збройних конфліктів

Система норм права збройних конфліктів - це комплекс правових норм, які регулюють поведінку сторін конфлікту під час збройних конфліктів. Ці норми встановлюються як на міжнародному рівні, так і на національному рівні з метою забезпечення захисту прав людини, мінімізації страждань цивільного населення та регулювання ведення військових дій.

Система норм права збройних конфліктів базується на міжнародному гуманітарному праві, що включає Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них. Ці документи містять норми, які встановлюють обов'язки сторін конфлікту щодо захисту цивільного населення, військовополонених та поранених, обмежують використання певних видів зброї, таких як хімічна та бактеріологічна зброя, та встановлюють правила щодо гуманного поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

Вітчизняні вчені вважають, що основними елементами системи інституту права збройних конфліктів є міжнародні договори та міжнародні звичаї [25].

Так, значну роль у процесі нормоутворення системи відіграють резолюції Генеральної Асамблеї ООН, які часто є основою для прийняття міжнародного договору. Відповідну роль процесі нормоутворення грають міжнародні суди і, зокрема, Суд ООН та міжнародні кримінальні трибунали.

Національне законодавство впливає на зміст норм інституту права збройних конфліктів, наявність у нормативних актах різних країн схожих за змістом правових норм, що може свідчити на становлення міжнародного звичаю, визнаного державами.

Кодифіковані норми, що закріплюють правила ведення війни – 6 конвенцій, прийнятих на Гаазькій конференції 1899 р., та 14 конвенцій – на Гаазькій конференції 1907 р., що стосуються законів та звичаїв сухопутної та морської війни, прав та обов'язків нейтральних держав. До них належать: Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень (замінена Гаазькою конвенцією від 18 жовтня 1907 р.) [12]; Конвенція про обмеження застосування сили при стягненні

за договірними борговими зобов'язаннями від 18 жовтня 1907 р. [13]; Конвенція про відкриття військових дій від 18 жовтня 1907 р. [4]; Конвенція про закони та звичаї сухопутної війни з доданим до неї положенням про закони та звичаї сухопутної війни (замінена Гаазькою конвенцією від 18 жовтня 1907 р.) [5].

Угоди, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів та культурних цінностей: Женевська конвенція про покращення долі поранених та хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. [6]; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали аварії корабля, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. [7]; Женевська конвенція про поведження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. [8]; Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. [9]; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 р. [10]; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. щодо захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру від 8 червня 1977 року [11], тощо.

Активний кодифікаційний процес у галузі інституту права збройних конфліктів, що розвивається протягом понад 100 років, не применшує значення міжнародного звичаю як структурного елемента системи інституту права збройних конфліктів. Загальнолюдська спрямованість інституту права збройних конфліктів зумовила закріплення у ньому загальних норм, орієнтованих на міжнародне співтовариство загалом.

Так, вже в преамбулі перших конвенцій (II та IV Гаазькі конвенції 1907 р.) було включено «застереження Мартенса», відтворене надалі в Додатковому протоколі I 1977 р., яке свідчило, що у випадках, не передбачених міжнародними угодами, цивільні особи та комбатанти залишаються під захистом і дією загальних принципів міжнародного права, що випливають із звичаїв, що склалися, принципів гуманності та вимог суспільної свідомості (п. 2 ст. I) [10].

Універсальність застосування ряду положень міжнародних конвенцій у галузі гуманітарного права підкреслювалася у рішенні Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, що розглядав справи головних військових злочинців

фашистської Німеччини, який у відповідь на аргументи захисту про незастосування IV Гаазької конвенції 1907 р. і 1999 р. і Женевської конвенції військовополоненими через порушення «принципу загальності» (конвенція обов'язкова лише для держав лише в тому випадку, якщо всі воюючі беруть участь у ній (ст. 4 IV Гаазької конвенції 1907 р.) [5], постановив, що гуманітарні норми зазначених конвенцій визнані всіма цивілізованими націями і розглядаються ними як Декларація законів та звичаїв війни та вважаються частиною загального міжнародного права.

Гуманітарні норми універсальної дії, імперативного характеру набули закріплення у наступних кодифікаційних актах. Зокрема, у статті 3, аналогічній за змістом для чотирьох Женевських конвенцій 1949 р., яка забороняє посягання на життя, здоров'я, недоторканність та людську гідність осіб, які безпосередньо не беруть участі у воєнних діях або перестали брати участь у них, проголошується, що такі дії забороняються і завжди, і всюди заборонятимуться [19]. Розкриваючи юридичну природу цих принципів, колишній Голова Міжнародного Суду ООН М. Беджауї (Алжир) назвав їх «незмінними принципами міжнародного права» [36].

З огляду на те, що інститут права збройних конфліктів є галуззю міжнародного публічного права, на відносини, регульовані інститутом права збройних конфліктів, поширюються основні засади міжнародного права. Проте будь-якій галузі притаманні спеціальні галузеві засади.

Спеціальні принципи, якими учасники збройного конфлікту керуються за всіх обставин, поділяються на: 1) загальні засади інституту права збройних конфліктів; 2) принципи, що обмежують воюючих у виборі засобів та методів ведення війни; 3) принципи, що забезпечують захист учасників воєнних дій та осіб, які не беруть участі або припинили брати участь у воєнних діях [24].

1. Загальні засади інституту права збройних конфліктів:

1.1. Принцип гуманності, що забороняє застосування такого військового насильства, яке не є необхідним для цілей війни, зобов'язує завжди ставитися до людини з повагою. На цьому принципі базуються інші.

1.2. Принцип неприпустимості дискримінації внаслідок раси, статі, релігії, майнового стану.

1.3. Принцип відповідальності за порушення норм та принципів інституту права збройних конфліктів, що передбачає міжнародну відповідальність держав та фізичних осіб.

2. Принципи, що обмежують воюючих у виборі засобів та методів ведення війни:

2.1. Принцип заборони застосування певних видів зброї.

2.2. Принцип обмеження об'єктів передбачає, що напад має обмежуватися військовими об'єктами; забороняється напад на території, що не обороняються; забороняються ворожі акти, спрямовані на культурні установи, пам'ятники мистецтва, місця релігійного значення тощо.

2.3. Принцип захисту довкілля зобов'язує піклуватися про захист природного довкілля від великої, довгострокової і серйозної шкоди.

3. Принципи, що забезпечують захист учасників воєнних дій та осіб, які не беруть участі або припинили брати участь у воєнних діях:

3.1. Принцип захисту осіб, що знаходяться під спеціальним захистом – держава зобов'язана забезпечити захист осіб, які опинилися під його владою.

3.2. Принцип не відчужуваності прав осіб, що знаходяться під захистом, означає, що ці особи не можуть відмовитися від прав, наданих їм конвенціями та іншими спеціальними угодами.

3.3. Принцип недоторканності осіб, які припинили брати безпосередню участь у військових діях (поранені, військовополонені, парламентарі), вбивати можна лише солдатів, кожен має право на збереження життя, на повагу, фізичну та психічну недоторканність.

3.4. Принцип недоторканності некомбатантів – щодо особового складу, що надає допомогу своїм збройним силам, але у бойових діях не бере участь (медичний і духовний персонал) неспроможна застосовуватися зброя, вони мають користуватися повагою противника.

3.5. Принцип ненападу на цивільне населення та окремих цивільних осіб.

Принципи права збройних конфліктів мають велике значення для науки, зокрема для гуманітарного права, міжнародного права та політології. Вони мають вирішальне значення для забезпечення гуманітарної охорони під час збройних конфліктів.

РОЗДІЛ 2

ПРАВО ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ВИКОНАННЯ ТА КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ

2.1 Початок війни та його правові наслідки

У 2023 р. виповнюється 116 років з дня ухвалення Конвенції про відкриття військових дій [4], прийнятої 18 жовтня 1907 р., що є міжнародною угодою, що визначає початок воєнних дій.

Положення цієї Конвенції поширюються лише на держави, що приєдналися до цієї Конвенції. У Преамбулі Конвенції зазначено, що для забезпечення мирних відносин важливо, щоб військові дії не розпочиналися без попередження [4].

До ухвалення зазначеної Конвенції війна починалася з її формального оголошення. Саме Конвенцією було закріплено дві умови, що визначають оголошення війни, а саме попереднє попередження про початок військових дій та оповіщення нейтральних держав.

Зі змісту ст. 1 Конвенції слід, що початком військових дій має передувати попередження, що має форму мотивованого оголошення війни або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни [4].

Оголошення війни – заява уряду будь-якої держави про припинення мирних відносин та перехід до стану війни з тією чи іншою державою чи коаліцією держав [23].

Прикладом мотивованого оголошення війни є телеграма, спрямована 28 липня 1914 року міністром закордонних справ Австро-Угорщини графом Берхтольдом, уряду Сербії. У цій телеграмі мотивовано початок військових дій, а саме: королівський уряд Сербії не надав належної відповіді на ноту, яка вручена 23 липня 1914 року міністром Австро-Угорщини, у зв'язку з чим імператорський уряд змушений був вдаватися до допомоги військової сили з метою захисту своїх прав та інтересів.

Оголошення війни входить до компетенції вищих органів державної влади та визначається Конституцією кожної країни. Так, відповідно до норм Конституції США, оголошення війни є прерогативою Конгресу [37].

Оголошення війни слід трактувати як акт самооборони у разі агресії, тобто застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави, оскільки, виходячи з положень ст. 51 Статуту ООН, факт оголошення війни, якщо він не є актом самооборони, є не що інше, як акт агресії, і сам факт оголошення війни трактується міжнародним злочином [1].

Другою формою попереднього попередження початку воєнних дій є ультиматум із умовним оголошенням війни. Під ультиматумом слід розуміти категоричну вимогу уряду або військового командування, невиконання якого загрожує розривом дипломатичних відносин і застосуванням сили [24].

Історичний приклад попередження, що має форму ультиматуму, є події, що передували початку Першої світової війни, а саме вбивство 28 червня 1914 р. спадкоємця австро-угорського престолу ерцгерцога Франца Фердинанда та його дружини сербським націоналістом, членом організації «Чорна рука».

У зв'язку з цією подією Австро-Угорщина пред'явила Сербії 23 липня 1914 ультиматум, що зводиться до майже повного знищення політичної та національної незалежності Сербії. В ультиматумі висувалась вимога допустити на територію Сербії військові формування Австро-Угорщини, щоб спільно з сербськими силами припинити ворожі акції. У зв'язку з тим, що сербський уряд відмовився прийняти всі вимоги ультиматуму, Австро-Угорщина оголосила війну Сербії 28 липня 1914 року [31].

Таким чином, порівнявши дві форми попереднього попередження початку військових дій, можна зробити висновок про те, що при мотивованому оголошенні війни припиняються мирні відносини між державами з конкретним обґрунтуванням причин, що стали підставами для цього, а за ультиматуму з умовним оголошенням війни висувуються вимоги, невиконання яких тягне як наслідок розривом дипломатичних відносин і застосуванням сили, тобто при

другій формі військові дії можуть не наслідувати, якщо держава, якій висунуто ультиматум, виконає її.

Е. Ваттель зазначав, що оголошення війни необхідно, щоб спробувати ще раз видалити розбіжності без пролиття крові, застосувати загрозу, щоб навіяти противнику більш справедливі наміри, тому одночасно з ухваленим рішенням воювати, оголошення війни має містити вказівки, через що вдаються до зброї. Наприклад, у Середньовіччі війна мала оголошуватися за три дні до початку військових дій, або іноді за взаємною домовленістю [21].

У тексті Конвенції не конкретизовано проміжок часу між оголошенням війни та початком воєнних дій. Саме собою оголошення війни означає фактичні військові дії, оскільки після оголошення війни учасники Конвенції мають можливість вжити заходів для попередження збройного зіткнення [4].

Видається необхідним визначити конкретний часовий проміжок між оголошенням війни та початком воєнних дій, виходячи з двох форм попередження початку воєнних дій. При оголошенні війни з ультиматумом бачиться правильним визначити тимчасовий проміжок між оголошенням війни та початком воєнних дій період, що не перевищує 14 днів, якщо інший термін не міститься в самій вимозі, яка пред'являється уряду держави.

Що ж до проміжку часу між мотивованим оголошенням війни та початком воєнних дій, то даний проміжок визначити досить складно, враховуючи ту обставину, що мотивоване оголошення війни може бути відкликано, якщо держава, якій оголошена війна, ліквідує обставини, що спричинили оголошення війни, проте якщо не розраховувати на цей результат подій, то бачиться правильним визначити тимчасовий проміжок між мотивованим оголошенням війни та початком військових дій за взаємною домовленістю між державами, що воюють.

Період часу між оголошенням війни та фактичним початком самих військових дій дуже важливий, оскільки він сприяє збереженню якоїсь частини мирного населення від загибелі, а також даний проміжок часу може сприяти

виробленню способу врегулювання конфлікту, що виник, усілякими мирними способами.

Оголошення війни спричиняє певні наслідки, наприклад припинення мирних відносин між воюючими державами. Такий наслідок можна виявити у ст. 44 Віденської конвенції про дипломатичні зносини, в якій покладається обов'язок на державу перебування у сприянні виїзду для осіб, які не є громадянами держави перебування, їх членів сімей, надання їм у розпорядження перевізних засобів [15].

Наступним наслідком є припинення міжнародних договорів та угод, укладених між воюючими державами у період мирного часу, після чого набувають чинності спеціальні договори, які вже укладені на випадок війни. Прикладами таких угод є Женевські конвенції про захист жертв війни, підписані 12 серпня 1949 р. на Дипломатичній конференції ООН, що включають чотири міжнародні договори, а саме: Конвенцію про поводження з військовополоненими, яка трактує правила воюючих держав при поводженні з військовополоненими [8]; Конвенцію про захист цивільного населення під час війни, що закріплює гуманне поводження з населенням, яке перебуває на окупованій території [9]; Конвенцію про покращення долі поранених та хворих у діючих арміях, яка зобов'язує її учасників надавати допомогу пораненим та хворим ворога [6].

Хворі та поранені, опинившись у ворога, підлягають реєстрації і ці дані передаються державі, біля якої вони билися. Заборонено напад на установи, що надають медичну допомогу, його персонал, а також на транспорт для перевезення поранених та хворих. Четвертий міжнародний договір - Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали аварії корабля, що визначає правила поводження з пораненими і хворими під час морської війни [37]. Іншими наслідками є: заборона на здійснення торгових угод з юридичними та фізичними особами ворожої держави; конфіскація майна, що належить ворожій державі (за винятком майна дипломатичних та консульських представництв). З аналізу змісту ст. 1 Конвенції про становище ворожих торговельних судів на початку військових дій випливає, що торгове судно однієї з воюючих держав, що знаходиться у ворожому порту, може його залишити негайно або після закінчення

пільгового строку та за наявності пропускнуго свідочтва для направлення до порту його призначення або порту, який буде вказано [16].

Таким чином, саме собою оголошення війни, навіть якщо воно не супроводжується будь-якими військовими діями, тягне за собою правові наслідки, що характеризують, по суті початок юридичного стану війни. У сучасних збройних конфліктах не мало значення має міжнародне гуманітарне право, оскільки саме воно, будучи галуззю міжнародного права, визначає та закріплює правила ведення війни, спрямовані на захист жертв війни [35].

Одним із джерел міжнародного гуманітарного права є міжнародні договори (угоди), у тому числі Конвенція про відкриття військових дій, прийнята 18 жовтня 1907 [4]. Ця Конвенція, що діє і в даний час, стала першою угодою, яка хоч якимось чином обмежує держави у веденні військових дій без попереднього попередження, що має форму мотивованого оголошення війни або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни, що, у свою чергу, запобігає великій кількості вбивств. Конвенція закріпила дві умови, визначальних оголошення війни – попереднє попередження про початок військових дій та оповіщення нейтральних держав, що саме собою спрямоване на захист законних прав та інтересів нейтральних держав та їх громадян. Після прийняття Конвенції напад збройних сил держави, без обов'язкового попередження, перетворився на порушення принципів міжнародного права [19, с. 358]. Нині інститут оголошення війни не втратив свого значення й у світі. Сучасне міжнародне право дозволяє лише оборонні війни з метою реалізації права на колективну чи індивідуальну самооборону від агресії, що прямо впливає із ст. 51 Статуту ООН [1].

Різні види сучасних збройних конфліктів вимагають безперервного вдосконалення законодавства, встановлення причин виникнення тих чи інших конфліктів, запровадження більшої кількості заборон та обмежень, але саме Конвенція про відкриття військових дій, яка застосовується і досі, визначила умови оголошення війни та презюмувала, що для забезпечення мирних відносин важливо, щоб військові дії не починалися без попереднього попередження, що, своєю чергою, дозволяє запобігти великим втратам мирного населення.

2.2 Виконання та контроль за дотриманням правового режиму району збройного конфлікту

Район збройного конфлікту є певною територією, де відбуваються збройні сутички між збройними угрупованнями, військовими силами чи збройними силами держав. Правова характеристика району збройного конфлікту визначається застосовуваними нормами та правилами, які регулюють поведінку сторін збройного конфлікту та захищають права та життя цивільного населення.

Основними джерелами права, що регулюють район збройного конфлікту, є [25]:

1. Міжнародне гуманітарне право (МГП). МГП складається з норм, які розроблені з метою мінімізації людського страждання та обмеження застосування насильства під час збройних конфліктів. Воно включає Женевські конвенції 1949 року та їх Протоколи, а також інші міжнародні угоди. МГП встановлює правила про захист цивільного населення, заборону тортур, примусових депортацій, застосування забороненої зброї та інших правил, спрямованих на мінімізацію гуманітарних наслідків конфлікту.

2. Міжнародні права людини. Під час збройного конфлікту, держави зобов'язані дотримуватись основних принципів міжнародних прав людини, таких як право на життя, недоторканність особистості, основні громадянські та політичні права тощо. Навіть в умовах конфлікту держави повинні дотримуватися мінімальних гарантій прав і основних свобод.

3. Національне право. Кожна держава має своє національне законодавство, яке регулює збройні конфлікти та надає правову основу для виконання та контролю за дотриманням правового режиму в районі збройного конфлікту. Національне законодавство може включати положення про застосування сили, правила про пропорційність, правила про захист цивільного населення та інші норми.

Правова характеристика району збройного конфлікту полягає у застосуванні та дотриманні цих правових норм та принципів для захисту прав та

життів людей, мінімізації гуманітарних наслідків та заохочення відповідальності за порушення правового режиму.

Збройні конфлікти є однією з найсерйозніших загроз міжнародній безпеці та глобальній стабільності. У районах, де відбуваються збройні конфлікти, особливу увагу має приділяти дотримання прав людини та застосування міжнародного гуманітарного права.

Існує кілька способів контролю над дотриманням правового режиму збройного конфлікту. Вони включають [32]:

1. Моніторинг та спостереження. Міжнародні організації та місії можуть надсилати спостерігачів та експертів для моніторингу ситуації в районі конфлікту. Вони стежать за дотриманням МГП, включаючи захист цивільного населення, медичні установи, об'єкти інфраструктури та демілітаризацію певних зон.

2. Судове переслідування. Особи, які вчиняють військові злочини або порушення МГП, можуть бути притягнуті до відповідальності міжнародними або національними судами. Міжнародний кримінальний суд (МКС) може розслідувати та притягати до відповідальності осіб, які вчиняють порушення МГП, якщо країна, де відбувається конфлікт, прийняла Римський статут, який засновує МКС.

3. Санкції. Міжнародне співтовариство може застосовувати економічні чи політичні санкції щодо сторін конфлікту, які порушують МГП. Це може включати заморожування активів, заборону в'їзду та виїзду, обмеження на експорт-імпорт та інші заходи з метою тиску на порушників.

4. Дипломатичні зусилля. Держави та міжнародні організації можуть використовувати дипломатичні засоби та переговори для залучення сторін конфлікту до дотримання МГП та досягнення політичного рішення.

5. Освіта та інформування. Організації та інститути можуть проводити освітні програми та інформаційні кампанії, щоб підвищити обізнаність щодо правового режиму збройного конфлікту серед військовослужбовців, цивільного населення та інших зацікавлених сторін.

Загалом контроль за дотриманням правового режиму збройного конфлікту вимагає координації та зусиль з боку міжнародних організацій, держав та громадськості, щоб забезпечити захист прав та безпеку всіх сторін, задіяних у конфлікті.

Насамперед проаналізуємо застосування системи Держав-захисниця, на яких покладено охорону інтересів кожної із сторін, які знаходяться у конфлікті, а також на які покладено функції виконання та контроль за дотриманням правового режиму району збройного конфлікту [30].

З самого початку міжнародного збройного конфлікту воюючі сторони зобов'язані без зволікання призначити Державу-захисницю і також негайно дозволити діяльність Держави-захисниці, визнаної нею як такої після призначення протилежною стороною (ст. 5 Додаткового протоколу I).

Конвенційні функції Держав-захисниць важливі та великі — надання, сприяння та здійснення контролю у застосуванні I-й, II-й та III-й Женевських конвенцій 1949 року (практично дослівно збігається ст. 8 усіх цих трьох конвенціях) [6 – 8].

Сторони в конфлікті зобов'язані без зволікання прийняти пропозицію Міжнародного комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ) або будь-якої іншої неупередженої, гуманітарної та ефективної організації, діяти як субститут (п. 4 ст. 5 Додаткового протоколу I) [10], тобто фактично виконувати функції Держави-захисниці.

У період Другої Світової війни функції Держави-захисниці військовополонених виконували Швейцарія (представляла інтереси 35 держав), Швеція (інтереси 28 країн) та США (інтереси 12 держав до вступу у війну). Після прийняття Женевських конвенцій 1949 року цей інститут мало застосовувався, прикладів цього у доступній літературі відсутні. В окремих виданнях МКЧХ є уривчасті згадки про практику виконання квазі-функцій Держави-захисниці щодо таких міжнародних збройних конфліктів: у період Суецької кризи (1956), між Францією та Тунісом навколо Бізerti (1961), у Гоа між Індією та Португалією

(1961), між Індією та Пакистаном (1971), навколо Фолклендських островів між Аргентиною та Великобританією (1982) [27].

При цьому у зазначених коментарях як джерела фігурують не офіційні видання урядових заяв (що б знімало всі сумніви) про виконання «функцій Держави-захисниці», а посилання на матеріали недержавного архіву (Keesing's Contemporary Archives) та публікацію швейцарського автора Ж.–П. Неллвольф (JeanPierre Knellwolf, 1985). Ця обставина змушує задуматися про достовірність відомостей «про п'ять відомих випадків призначення Держави-захисниці» [41].

Одночасно у зазначених джерелах зазначається, що така Держава-захисниця здійснювала не функції «сприяння та контролю» у застосуванні відповідних положень Женевських конвенцій 1949 року, а фактично виконувала дипломатичні функції представництва та захисту інтересів однієї з сторін, що воюють на території іншої. Таким чином, викладене не дає підстав заявляти про «практику застосування інституту Держав-захисниць» у п'яти зазначених випадках. Такий незадовільний стан справ у подальшому і спричинив включення до Додаткового протоколу I положення про субститут Держав-захисниць (п. 4 ст. 5 Протоколу) та МКЧХ до цього часу залишається фактично єдиним суб'єктом, який сприяє та моніторинг за дотриманням I-III Женевських конвенцій та Протоколу I.

2.3 Міжнародно-правова регламентація завершення військових дій, стану війни та збройного конфлікту

У міжнародно-правовій доктрині, як і в міждержавній практиці щодо правових наслідків закінчення збройних конфліктів передусім вивчають наслідки такої форми конфліктів, як війна чи стан війни між державами. У той самий час правові наслідки інших форм збройних конфліктів замовчуються і залишаються практично не розглянутими у правовій науці. Тим часом сукупність норм міжнародного права збройних конфліктів поряд з головним призначенням —

встановленням загального порядку та правил ведення збройних конфліктів — також містять конвенційні норми, що регулюють закінчення таких конфліктів.

Женевські конвенції 1949 року оминають питання про момент закінчення збройних конфліктів між воюючими сторонами. Практика свідчить, що такі конфлікти рідко закінчуються підписанням мирних угод [19].

У зв'язку з цим, ймовірно, слід погодитися з припущенням, що зазначений у IV Женевській конвенції (абзац 2 ст. 6) [9] та Додатковому протоколі I (п. «b» ст. 3) [10] критерій «загального закінчення воєнних дій» означає фактичне завершення міжнародного збройного конфлікту. Наслідками настання такого моменту є питання щодо припинення застосування положень відповідних конвенцій.

Так, I Женевська конвенція встановлює, що її дія щодо противників, що потрапили в руки осіб, припиняється в момент їх остаточної репатріації (ст. 5 Конвенції) [6]. Оскільки «військовополонені звільняються і репатріюються відразу ж після припинення військових дій» (ст. 118 III Женевської конвенції) [8], то з їх визволенням припиняє дію Конвенція про поведження з військовополоненими 1949 року. При цьому військовополонені підлягають звільненню та репатріації навіть за відсутності відповідних постанов в угоді з метою припинення воєнних дій між сторонами (абзац 2 ст. 118 Конвенції) [8].

Крім загального припинення дії IV Женевської конвенції з закінчення військових дій, застосування відповідних положень цієї Конвенції припиняється після закінчення року після загального закінчення військових дій (абзац 3 ст. 6 Конвенції) [9]. Примітно, що Додатковим протоколом I було внесено зміни до термінів: «застосування Конвенцій та цього Протоколу припиняється на окупованій території – після припинення окупації» (п. «b» ст. 3 Протоколу) [10].

Збройним конфліктам неміжнародного характеру, поряд зі станом війни та міжнародними збройними конфліктами, притаманні специфічні особливості, що стосуються форми припинення бойових дій.

Закінчення бойових дій у разі збройного конфлікту неміжнародного характеру оформляється, як правило, спеціальною угодою про припинення вогню.

Так, 30 березня 2002 р. в Луені було підписано Угоду про припинення вогню, що поклала край збройному конфлікту в Анголі. 31 грудня 1991 р. у Чапультепеці було підписано Угоду про припинення громадянської війни у Сальвадорі [29].

Водночас відомі випадки, коли завершення конфлікту відбувалося без підписання будь-яких угод шляхом певних фактичних дій, що свідчать про намір сторін покласти край збройному протистоянню. Як приклад можна навести завершення першого великого збройного конфлікту у Чаді 1965–1979 рр., коли бойові дії формально було припинено у вигляді формування у листопаді 1979 р. у м. Нджамені коаліційного уряду з представників сторін конфлікту.

У зв'язку із закінченням бойових дій неминує виникає проблема звільнення заарештованих та затриманих у ході конфлікту осіб. У цьому плані можливі такі ситуації: 1) збройний конфлікт закінчується перемогою повстанців та розпадом єдиної держави на декілька держав або відділенням частини території держави, що призведе до застосування процедур, що використовуються у міжнародних збройних конфліктах; 2) у разі відновлення єдності держави сторона, що перемогла, цілком резонно вважатиме, що питання з особами, які утримуються під вартою, представляє виключно внутрішню справу цієї держави, що призведе до широкого застосування норм кримінального законодавства [32].

Пункт 5 ст. 6 Протоколу закріплює, що після закінчення бойових дій «органи, що перебувають у владі, прагнуть надати якомога ширшу амністію особам, які брали участь у збройному конфлікті, та особам, позбавленим волі з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, незалежно від того, чи були вони інтерновані чи затримані».

За вірним зауваженням Ф. Бюньона, дане формулювання «носить головним чином характер призову, що суттєво обмежує значення статті». Проте випадки оголошення амністії мали місце на практиці [39].

Таким чином, нечисленність норм сучасного міжнародного права, що стосуються збройних конфліктів неміжнародного характеру, дозволяє встановити правові наслідки початку і закінчення таких конфліктів. Серед них виділяються гарантії гуманного поводження з особами, які припинили участь у безпосередніх

бойових діях, справедливий судовий розгляд, заборона застосовувати деякі види звичайної зброї, що завдають надмірних пошкоджень або можуть мати невідворотчу дію, введення на частині території держави режиму надзвичайного стану, загальний захист цивільного населення та об'єктів від небезпек, пов'язаних із проведенням військових операцій.

Порядок завершення воєнних дій, стану війни та збройного конфлікту може різнитися залежно від конкретної ситуації, країни чи регіону. Однак, загалом, такий порядок може включати такі кроки [34]:

1. Переговори та дипломатичні зусилля. Військові конфлікти часто завершуються через переговори та дипломатичні зусилля. Сторони можуть дійти згоди про припинення вогню, збройної паузи або мирного договору.

2. Припинення вогню та перемир'я. Коли сторони конфлікту досягають угоди, може бути оголошено припинення вогню. Це може включати припинення активних бойових дій, зупинку обстрілів та бомбардувань.

3. Роззброєння та демобілізація. Після припинення вогню сторони можуть розпочати процес роззброєння та демобілізації. Це означає, що збройні сили скорочуються та військово-обладнання знищується або переводиться у мирне використання.

4. Мирна угода. Для встановлення остаточного миру та врегулювання спірних питань може бути укладена мирна угода. Це може включати положення про територіальний інтегритет (територіальну цілісність або територіальну недоторканність), політичну стабільність, права людей та інші важливі аспекти.

5. Міжнародне втручання та миротворчі операції. У разі складних конфліктів або тих, що викликають міжнародне занепокоєння, можуть бути залучені миротворчі сили. Вони виконують функції підтримки миру, вирішення спорів та контролю за дотриманням мирної угоди.

6. Постконфліктне відновлення. Після закінчення військових дій набирає чинності фаза постконфліктного відновлення. Це включає процеси відновлення зруйнованої інфраструктури, сприяння реконструкції, судового переслідування військових злочинів та забезпечення сталого світу.

Важливо, кожен конфлікт унікальний, і процес завершення військових дій може бути складним і затяжним. Насправді існує безліч факторів, які можуть вплинути на порядок та тривалість цього процесу.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВИЙ СТАТУС УЧАСНИКІВ ТА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЖЕРТВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

3.1 Правові статуси комбатантів, військовополонених та міжнародних військових інспекторів

У класичному міжнародному праві передбачено норму яка передбачає, що бойові дії у разі збройного конфлікту ведуться тільки проти збройних сил ворога: зазначене становище одержало закріплення в Гаазьких конвенціях про закони і звичаї війни 1907 року [5].

У сучасному міжнародному праві найбільш категорично цю норму було сформульовано у Додатковому протоколі I 1977 р. про захист жертв міжнародних збройних конфліктів, ст. 48 якого вказує на необхідність «проводити різницю між цивільним населенням та комбатантами» [10]. У разі будь-якого збройного конфлікту населення воюючих сторін поділяється на учасників конфліктів та громадянське населення.

У міжнародно-правовій літературі до нашого часу існує думка про розподіл учасників збройних конфліктів на дві категорії — комбатантів і некомбатантів. Вона ґрунтується на нормах ст. 3 Гаазького положення про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р. [5] та ст. 4 III Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 р. (далі - Женевська конвенція 1949) [8].

Так, автори останнього вітчизняного видання «Курсу міжнародного права» зазначають [20], що до комбатантів належить «особовий склад регулярних збройних сил; ополчення, добровольчі загони, які входять, так і не входять до складу регулярних збройних сил; особовий склад організованих рухів опору та партизани; члени екіпажів торгових суден та цивільних літаків, які безпосередньо беруть участь у військових діях; населення, яке при наближенні противника взялося за зброю, якщо при цьому вона дотримується двох умов: а) відкрито носить зброю; б) дотримується законів і звичаїв війни».

Принципові зміни до цих положень вніс Додатковий протокол I 1977 р., розкривши у п. 2 ст. 43 зміст поняття «комбатант» наступним чином [10]: «особи, які входять до складу збройних сил сторони, яка перебуває у конфлікті (крім медичного та духовного персоналу, про який йдеться у ст. 33 Третьої Конвенції), є комбатантами, тобто вони мають право безпосередньо приймати участь у військових діях». Крім того, зазначена стаття поклала край суперечкам, що існували раніше, щодо змісту поняття «збройні сили».

Відповідно до п. 1 ст. 43 Протоколу, збройні сили сторони, яка перебуває у конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп та підрозділів, які перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи владою, не визнаними протилежною стороною. Такі збройні сили підпорядковуються внутрішній дисциплінарній системі, яка, серед іншого, забезпечує дотримання норм міжнародного права, які застосовуються під час збройних конфліктів [10].

На окрему увагу заслуговує п. 3 ст. 43 Додаткового протоколу, який передбачає: «якщо сторона, яка бере участь у конфлікті, включає у свої збройні сили напіввоєнну організацію або збройну організацію, що забезпечує охорону порядку, вона повідомляє про це інші сторони, які беруть участь у конфлікті» [10]. Це положення регламентує правомірність участі у збройному конфлікті правоохоронних органів, у тому числі й органів внутрішніх справ.

Відомий дослідник права збройних конфліктів Е. Давид у своїй роботі наводить такий приклад [24]: «у Бельгії жандармерія раніше вважалася, що входить до складу збройних сил (Закон від 2 грудня 1957 р., ст. 2, п. 1), про що свідчить заява бельгійського уряду у зв'язку з ратифікацією 20 червня 1986 р. додаткових протоколів. Проте Закон Бельгії від 18 липня 1991 р. включив жандармерію до розряду «загальнополіцейської служби», яка перебуває у підпорядкуванні міністрів внутрішніх справ та юстиції, а не міністра національної оборони, як було раніше. Втім, зміна відомчої належності ніяк не вплинула право бельгійського уряду включати жандармерію до складу збройних сил у період

військових дій, але з обов'язковим дотриманням умови ст. 43 (п. 3) Додаткового протоколу I». При невиконанні цієї умови особовий склад цих сил, відповідно, ставитиметься до цивільних осіб.

Саме категорії «комбатант» та «цивільні особи» мають «статусний характер», і саме вони прямо чи опосередковано визначають обсяг прав та обов'язків в умовах збройних конфліктів.

На підставі аналізованих Женевської конвенції та Додаткового протоколу до комбатантів належать такі категорії [18]:

1. Особовий склад збройних сил і включені до них напіввоєнні або збройні організації (за винятком тих, хто не бореться), а також особовий склад ополчень та добровольчих загонів, включених до складу збройних сил;

2. Партизани, особовий склад ополчень та добровольчих загонів, включаючи організовані рухи опору, якщо вони відповідають таким умовам: а) мають на чолі особу, відповідальну за своїх підлеглих; б) мають певний і виразно видимий здалеку знак; в) відкрито носять зброю, у тому числі під час кожного військового зіткнення і в той час, коли перебувають на очах у противника в ході розгортання в бойові порядки, що передують початку нападу, в якому вони повинні взяти участь; г) дотримуються у своїх діях законів та звичаїв війни;

3. Населення не окупованої території, яке при наближенні ворога стихійно береться за зброю для боротьби з військами, що вторглися, не встигнувши сформуватися в регулярні війська, якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни;

4. Організовані озброєні учасники національно-визвольних рухів, що борються проти колоніалізму, расизму та іноземного панування на здійснення свого права на самовизначення.

Іншим не менш важливим в рамках інституту права збройних конфліктів правовим статусом для учасників таких конфліктів виступає термін «військовополонений». Так, військовополонений – будь-яка особа, захоплена чи інтернована воюючою державою під час війни. У найсуворішому значенні цей термін застосовується лише до членів регулярно організованих збройних сил, але

у ширшому визначенні він також включає партизанів, цивільних осіб, які відкрито беруть до рук зброю проти ворога, або некомбатантів, пов'язаних із військовою силою. Тобто комбатанти, потрапивши у полон, стають військовополоненими.

Положення щодо поводження з військовополоненими містяться в Гаазьких конвенціях 1899 [14] і 1907 років [5], а також у Женевській конвенції про поводження з військовополоненими [8]. Гаазька конвенція 1907 була попередньою спробою встановити міжнародне визначення статусу військовополонених. Ця конвенція свідчить, що:

- ув'язнені перебувають у владі ворожої держави-загарбника, а не у фактичних викрадачів; і з ними треба поводитися гуманно, і щоб їхнє майно залишалося за ними (за винятком зброї, коней та військових документів);

- ув'язнені можуть бути інтерновані у місто, фортецю чи іншу подібну установу, але не можуть бути ув'язнені. Винятки допускаються, якщо це необхідно для громадської безпеки;

- держава-загарбник може наймати ув'язнених на роботу, але не для військових дій, і повинна виплачувати ув'язненим платню після їх звільнення;

- держава-загарбник несе відповідальність за благополуччя ув'язнених і, за винятком будь-якої іншої угоди, повинна містити ув'язнених за тими самими стандартами, що й власних солдатів;

- товариства допомоги військовополоненим повинні мати доступ до ув'язнених;

- ув'язнені повинні мати можливість зв'язатися з представниками своїх держав;

- ув'язнені пов'язані законами своєї держави-викрадача.

Женевська конвенція визначає тих, хто може вважатися військовополоненими, включаючи членів армії іноземної держави, ворожого ополчення, членів армії, піднятої нацією, не визнаною державою, що утримує, цивільних осіб з ролями бойової підтримки та цивільних осіб, які беруть до рук зброю [8]. Ця конвенція також передбачає, що особам, які визначаються як

військовополонені, мають бути надані всі права військовополонених з моменту їх захоплення в полон і до їх репатріації.

Додатковий протокол до Женевських конвенцій про захист жертв міжнародних збройних конфліктів (Додатковий протокол I), ухвалений 1977 року [10], дотримується іншого підходу до питання військовополонених. У ньому перераховуються категорії осіб, які мають бути захищені відповідно до статусу військовополонених у разі захоплення протилежною стороною.

Мета полягає в тому, щоб забезпечити умови, за яких окремим особам не буде відмовлено у цьому статусі, якщо якийсь орган вибере надмірно обмежувальне тлумачення визначення Третьої Женевської конвенції. Додатковий протокол I також встановлює гарантії запобігання відмови у наданні статусу особі, яка має на неї право [10].

Під час збройного конфлікту особа, яка безпосередньо бере участь у військових діях і потрапляє до рук супротивника, користуватиметься захистом відповідно до Третьої конвенції доти, доки її статус не буде визначений компетентним незалежним та неупередженим судом відповідно до верховенства права. Ці тексти регулюють умови утримання військовополонених (житло, харчування, гігієну та медичне обслуговування, релігію, фізичну та інтелектуальну діяльність, дисципліну, переклад, роботу, листування, гроші, тощо).

Статус військовополоненого спричиняє певні фундаментальні гарантії у разі дисциплінарних та кримінальних санкцій. Цей статус враховує той факт, що комбатанти мають законне право застосовувати насильство доти, доки вони не будуть захоплені в полон. Військовополонені можуть бути допитані, проте жодні фізичні чи психічні тортури, як і будь-яка інша форма примусу, не можуть бути застосовані до них для отримання будь-якої інформації. Статус військовополоненого також не дозволяє ув'язненим зазнавати судового переслідування та засуджуватись виключно за участь у конфлікті [32].

У тих випадках, коли комбатанти порушили гуманітарне право, включаючи вчинення терористичних актів, вони не можуть бути позбавлені статусу

військовополонених, але можуть бути притягнуті до відповідальності за злочини, скоєні відповідно до верховенства права та судових гарантій, визнаних гуманітарним правом. Злочини, карані стратою, обмежені.

Особливими учасниками збройних конфліктів виступають міжнародні військові інспектори. Так, міжнародні військові інспектори є членами організацій або місій, які займаються контролем та верифікацією дотримання міжнародних договорів та угод у галузі озброєнь, роззброєння та безпеки.

Правовий статус міжнародних військових інспекторів визначається відповідно до міжнародних договорів, учасниками яких вони є. Ці договори можуть включати взаємні зобов'язання держав щодо інспекцій та обов'язки забезпечити безпеку та імунітет інспекторів [39].

Наприклад, Організація Об'єднаних Націй (ООН) та Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) мають спеціалізовані місії, які включають військових інспекторів. Їхній правовий статус визначено резолюціями та договорами, прийнятими відповідними організаціями.

Зазвичай міжнародні військові інспектори мають певний імунітет і привілеї, щоб виконувати свою місію без втручання або переслідування з боку держав, що піддаються інспекції. Однак конкретні права, привілеї та імунітети можуть змінюватись в залежності від контексту та підстав місії.

Правовий статус міжнародних військових інспекторів також може бути визначено у рамках двосторонніх договорів між державами. Ці договори зазвичай встановлюють правила та процедури для проведення інспекцій та визначають права та обов'язки інспекторів та держав-учасниць.

Важливо відзначити, що конкретний правовий статус міжнародних військових інспекторів може бути різним у різних контекстах та місіях. Тому для отримання детальної інформації про правовий статус конкретних міжнародних військових інспекторів рекомендується звернутися до відповідних договорів або рішень міжнародних організацій, які здійснюють їхнє призначення.

3.2 Правові статуси учасників цивільної та територіальної оборони

Протягом тривалого періоду у вітчизняній міжнародно-правовій доктрині була поширена і в даний час підтримується позиція, згідно з якою до категорії некомбатантів зараховували осіб, які входять до збройних сил і надають допомогу цим збройним силам, але самі при цьому безпосередньо не беруть участь у бойових діях: медичний, інтендантський персонал, кореспонденти газет, репортери, духовенство, військові юристи, військові лікарі. Проте, у разі безпосередньої участі у бойових діях вони нічим не відрізняються від інших комбатантів.

Таким чином, у міжнародно-правовій доктрині здебільшого до некомбатантів зазвичай відносять цивільних осіб у складі екіпажів військових літаків, інтендантський склад, військових кореспондентів та юристів, склад робочих команд та служб, які займаються побутовим обслуговуванням військ [40].

Некомбатанти, на думку прихильників цієї концепції, не повинні брати безпосередньої участі у бойових діях [35]. Наявна у них легка стрілецька зброя може бути застосована тільки з метою самооборони, а при захопленні чи попаданні у владу противника вони розглядаються як військовополонені.

Такої думки дотримуються і деякі західні вчені. Так, І. Пенсон відносить до некомбатантів медичний та духовний персонал, а також осіб, «яким дозволено слідувати за збройними силами, але які не входять безпосередньо до їх складу», а саме «носильників (професійних та добровільних), постачальників, службовців військових магазинів, військових кореспондентів, цивільних державних службовців і іноді іноземних військових аташе, відряджених до головнокомандувача» [38].

Слід зазначити, що більшість прихильників концепції «про осіб, які йдуть за військами», не враховують положень Женевської конвенції 1949 р., які встановлюють дві чіткі та ясні умови: безпосереднє слідування за збройними

силами і якщо «вони отримали на це дозвіл від тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого ці останні повинні видати їм посвідчення особи зразка, що додається» [34]. Це означає, що далеко не кожна цивільна особа має право сприяти збройним силам своєї держави.

У разі надання допомоги їм на окупованій території або в районі бойових дій без відповідних дозвільних документів, такі особи можуть бути притягнуті військовою владою протилежної сторони до відповідальності за ворожу діяльність або незаконне носіння зброї. Щодо медичного та духовного персоналу, то п. 3 ст. 4 Женевської конвенції 1949 р. говорить [8]: «дана стаття аж ніяк не зачіпає статусу медико-санітарного та духовного персоналу». Відповідно до ст. 33 зазначеної Конвенції медичний і духовний персонал у разі потрапляння у владу противника «не повинні вважатися військовополоненими» [8].

Тим самим, виходячи з аналізу норм Женевської конвенції 1949 р., включення медичного та духовного персоналу, що перебуває у складі збройних сил сторін, у категорію некомбатантів, а тим більше поширення на них режиму військового полону є невірним [8]. На наш погляд, правильніше було б говорити про виділення цих осіб у категорію, наділену за змістом Женевських конвенцій 1949 особливим статусом.

До цієї ж категорії осіб, зі спеціальним статусом варто також віднести учасників цивільної та територіальної оборони, що мають певний правовий статус, який може відрізнитися в різних юрисдикціях. Однак у загальному випадку правовий статус учасників цивільної та територіальної оборони може включати такі аспекти [35]:

1. Волонтери. Багато учасників цивільної та територіальної оборони є добровольцями. Вони зазвичай несуть певні обов'язки та права відповідно до законодавства, яке регулює діяльність волонтерів. Права та обов'язки волонтерів можуть змінюватись в залежності від конкретної програми або ініціативи цивільної оборони.

2. Навчання та підготовка. Учасники цивільної та територіальної оборони можуть бути зобов'язані проходити певне навчання та підготовку. У такому разі

їхній правовий статус може бути визначений законодавством, що регулює програми навчання та тренувань з цивільної оборони.

3. Статус службовців. У деяких випадках учасники цивільної та територіальної оборони можуть бути визнані службовцями, особливо якщо їхні завдання та обов'язки пов'язані з виконанням державних функцій у галузі цивільної оборони. У такому разі їх правовий статус може бути визначений відповідно до законодавства, яке регулює державну службу.

4. Захист прав та пільг. Учасники цивільної та територіальної оборони можуть мати певні права та пільги відповідно до законодавства. Це може включати право на компенсацію, соціальну підтримку, медичне обслуговування та інші види допомоги у разі потреби.

Важливо, що конкретні права та обов'язки учасників цивільної та територіальної оборони можуть відрізнятися залежно від законодавства кожної країни чи регіону. Рекомендується звернутися до місцевого законодавства та органів цивільної оборони для отримання більш детальної інформації про правовий статус учасників у вашій країні або регіоні.

3.3 Міжнародно-правовий захист жертв збройного конфлікту

Нині збройні конфлікти відбуваються як між державами, так і усередині них. Очевидно, що жертвами конфліктів стають не лише військові. На одного загиблого військового припадає приблизно десять убитих цивільних осіб. Якщо ж відбудеться ядерний конфлікт, це співвідношення зміниться і жертв серед цивільного населення буде в рази більше [30].

Під час збройних конфліктів проблема захисту мирного населення набуває особливої уваги, оскільки якщо загибель солдатів і офіцерів воюючих армій можна, якщо не виправдати, то хоча б пояснити, то загибель і страждання мирного населення виправдати неможливо.

Актуальність цієї проблеми не викликає сумнівів, оскільки жертви збройних конфліктів — це не лише вбиті військовослужбовці та мирні жителі. Поранені, військовополонені, особи, які зазнали тортур і принижень - теж жертви військових дій. Цивільні особи, вигнані зі своїх домівок, що втратили найближчі роками майно, позбавлені доступу до продовольства та медичної допомоги, змушені шукати притулку та порятунку від пограбувань та насильства в чужих краях – такі ж жертви війни [25, с.10].

Нормами міжнародного гуманітарного права визначено особливе ставлення до поранених. Вони мають бути перенесені з поля бою і забезпечені доглядом та медичною допомогою тією стороною, у владі якої перебувають. Залучені до виконання цих завдань установи, транспорт та медичний персонал користуються правом на захист.

Заборонено напади на лікарів, медсестер, санітарів, лазарети, шпиталі, санітарні потяги та кораблі. Однак, незважаючи на це, медичні установи та їхні співробітники під час воєнних дій часто стають жертвами. Так, за рік повномасштабної війни України з РФ, вітчизняні медичні установи зазнавали атак російської армії 473 рази, про це йдеться у доповіді Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Норми міжнародного гуманітарного права вимагають від воюючих сторін розмежовувати військовослужбовців та мирне населення. Вони спрямовані на захист цивільного населення. Заборонено обстріл і бомбардування житлових кварталів та цивільних об'єктів, неприпустимі напади на мирне населення. Якщо ж під час проведення військової операції виникне необхідність атакувати військовий об'єкт, а поряд з ним розташовані цивільні об'єкти (школи, лікарні, житлові будинки), то військове командування атакуючої сторони порівнює очікуваний військовий результат з можливими збитками цивільному населенню [28].

У випадку, якщо є ймовірність значних втрат серед мирного населення, військова операція має бути скасована або відкладена доти, доки населення не буде евакуйовано. Однак можна навести безліч прикладів, коли воюючі сторони

порушують норми гуманітарного права, що призводить до трагічних наслідків та величезних людських жертв.

Найбільш руйнівними в історії людства стали два авіанальоти збройних сил США на японські міста Нагасакі та Хіросіму в серпні 1945 року, під час яких на мирне населення міст було скинуто атомні бомби. Жертвами стали понад двісті п'ятдесят тисяч чоловік. Ці події багато в чому вплинули на розробку та прийняття норм, що згодом стали складовою міжнародного гуманітарного права, а саме, в 1949 році була прийнята IV Женевська конвенція про захист цивільного населення у воєнний час [33, с.318].

Необхідно відзначити також, що нормами гуманітарного права заборонено знищувати або робити непридатними об'єкти, необхідні для виживання (водосховища та споруди для забезпечення питною водою, склади з продовольством, худобу, посіви, іригаційні споруди), оскільки це може спровокувати голод серед мирного населення (стаття 54 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 1949 р.) [10]. Також правом на захист користуються біженці. Наприклад, згідно з даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, кількість біженців з України, зареєстрованих для тимчасового захисту в Європі, станом на 31 січня 2023 року склала 4 млн 823,33 тис. осіб.

Норми міжнародного гуманітарного права встановлюють обмеження методів та засобів ведення воєнних дій. У 1993 році в Парижі було прийнято конвенцію про заборону хімічної зброї [17]. Забороняється застосування зброї, снарядів, а також речовин, які можуть завдати людям надмірних страждань.

Дещо пізніше було заборонено застосування у військових конфліктах отруйних та нервово-паралітичних газів, отруйних рідин та речовин, а також бактеріологічної зброї. Проте випадки застосування хімічної зброї фіксуються й у наші дні. Наприклад, восени 2016 року Рада безпеки ООН оприлюднила висновки розслідування, у якому вдалося довести причетність сирійських військових до використання отруйних газів хлору під час бомбардувань населених пунктів у 2014 та 2015 роках. В наявності чергове порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Заборонено під час бойових дій використовувати прийоми військових хитрощів. Міжнародні норми забороняють застосування емблем Червоного Хреста та Червоного Півмісяця для маскуванню військового транспорту, а також білого прапора для прикриття військової операції (Женевські конвенції 1949 року, Додаткові протоколи I та II 1977 року, а також Додатковий протокол III 2005 р.) [26].

У світі міжнародне гуманітарне право, безперечно, має важливе значення, оскільки збройні конфлікти відбуваються дуже часто. На території, де відбуваються воєнні дії, міжнародні норми про права людини часто порушуються. Для того, щоб норми міжнародного гуманітарного права дотримувалися всіх без винятку, необхідно всім державам проводити політику мирного співіснування.

Конфлікти, що виникають, повинні вирішуватися за столом переговорів, а не на полі бою. Якщо ж збройне протистояння таки виникло, необхідно прагнути укласти мирну угоду чи, хоча б, перемир'я. Якщо запропоновані заходи не призводять до бажаного результату, то до держав-порушників можуть бути застосовані жорсткі санкції як у військовій, так і в політичній, економічній, культурній та інших сферах.

Країна-порушник, така як РФ, має бути позбавлена права голосу на міжнародній арені, наприклад, у Раді Безпеки ООН. Запропоновані заходи можуть сприяти зниженню напруженості в зоні збройного конфлікту і, як наслідок, зменшенню жертв серед мирного населення.

ВИСНОВКИ

1. Існують певні складнощі в інтерпретації поняття «збройний конфлікт». Конвенційного визначення його не прийнято, і зазвичай звертаються до практики держав, відповідно до якої будь-яке застосування сили однією державою проти території іншої відразу викликає застосування Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р., до відносин між цими двома державами, тобто фактично кваліфікується як «збройний конфлікт».

До збройних конфліктів міжнародного характеру відносять не заборонені міжнародним правом оборонні війни в порядку здійснення державою чи групою держав права на індивідуальну чи колективну самооборону від агресії; національно-визвольні війни колоніальних або залежних народів, що піднялися зі зброєю в руках на боротьбу за своє національне визволення та утворення власної незалежної держави.

Національно-визвольні війни розглядаються як окремий вид збройних конфліктів міжнародного характеру. До збройних конфліктів міжнародного характеру відносять також і інші випадки законного з погляду міжнародного права застосування збройної сили.

2. В даний час поняття «неміжнародний збройний конфлікт», а також критерії, що його характеризують, закріплені у ст. 3 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. й у ст. 1 II Додаткового протоколу 1977 року. Його ознаки визначені у ст. 3, до них відносять наявність збройного конфлікту та відсутність його кваліфікації як міжнародного.

Слід констатувати наявність у праві збройних конфліктів ще однієї категорії збройного конфлікту – інтернаціоналізований збройний конфлікт. Особливістю, що дозволяє виділити такого роду конфлікт в окрему категорію, є наявність у нього двох ясно виражених взаємопов'язаних аспектів – внутрішньодержавного та міжнародного.

Таким чином, можна зробити висновок, що застосування тих чи інших норм щодо захисту жертв збройних конфліктів, їх правовий статус осіб, що

заступаються, залежить від декількох факторів, серед яких первинним є характер збройного конфлікту – міжнародний, неміжнародний, змішаний, та їх відхилення від ситуацій внутрішніх заворушень та внутрішньої напруженості.

3. Система норм права збройних конфліктів - це комплекс правових норм, які регулюють поведінку сторін конфлікту під час збройних конфліктів. Ці норми встановлюються як на міжнародному рівні, так і на національному рівні з метою забезпечення захисту прав людини, мінімізації страждань цивільного населення та регулювання ведення військових дій.

Система норм права збройних конфліктів базується на міжнародному гуманітарному праві, що включає Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них. Ці документи містять норми, які встановлюють обов'язки сторін конфлікту щодо захисту цивільного населення, військовополонених та поранених, обмежують використання певних видів зброї, таких як хімічна та бактеріологічна зброя, та встановлюють правила щодо гуманного поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

З огляду на те, що інститут права збройних конфліктів є галуззю міжнародного публічного права, на відносини, регульовані інститутом права збройних конфліктів, поширюються основні засади міжнародного права. Проте будь-якій галузі притаманні спеціальні галузеві засади.

Спеціальні принципи, якими учасники збройного конфлікту керуються поділяються на: 1) загальні засади інституту права збройних конфліктів; 2) принципи, що обмежують воюючих у виборі засобів та методів ведення війни; 3) принципи, що забезпечують захист учасників воєнних дій та осіб, які не беруть участі або припинили брати участь у воєнних діях.

4. Конвенції про відкриття військових дій від 18 жовтня 1907 р. є міжнародною угодою, що визначає початок воєнних дій. Положення цієї Конвенції поширюються лише на держави, що приєдналися до цієї Конвенції. У Преамбулі Конвенції зазначено, що для забезпечення мирних відносин важливо, щоб військові дії не розпочиналися без попередження.

Конвенцією закріплено дві умови, що визначають оголошення війни, а саме попереднє попередження про початок військових дій та оповіщення нейтральних держав. Оголошення війни – заява уряду будь-якої держави про припинення мирних відносин та перехід до стану війни з тією чи іншою державою чи коаліцією держав. Другою формою попереднього попередження початку воєнних дій є ультиматум із умовним оголошенням війни. Під ультиматумом слід розуміти категоричну вимогу уряду або військового командування, невиконання якого загрожує розривом дипломатичних відносин і застосуванням сили.

5. Район збройного конфлікту є певною територією, де відбуваються збройні сутички між збройними угрупованнями, військовими силами чи збройними силами держав. Правова характеристика району збройного конфлікту визначається застосовуваними нормами та правилами, які регулюють поведінку сторін збройного конфлікту та захищають права та життя цивільного населення.

Існує кілька способів контролю над дотриманням правового режиму збройного конфлікту. Вони включають: 1) моніторинг та спостереження; 2) судове переслідування; 3) санкції; 4) дипломатичні засоби; 5) освіта та інформування.

6. У міжнародно-правовій доктрині, як і в міждержавній практиці щодо правових наслідків закінчення збройних конфліктів передусім вивчають наслідки такої форми конфліктів, як війна чи стан війни між державами. У той самий час правові наслідки інших форм збройних конфліктів замовчуються і залишаються практично не розглянутими у правовій науці. Тим часом сукупність норм міжнародного права збройних конфліктів поряд з головним призначенням — встановленням загального порядку та правил ведення збройних конфліктів — також містять конвенційні норми, що регулюють закінчення таких конфліктів.

Порядок завершення воєнних дій, стану війни та збройного конфлікту може різнитися залежно від конкретної ситуації, країни чи регіону. Однак, загалом, такий порядок може включати такі кроки: 1) переговори та дипломатичні засоби; 2) припинення вогню та перемир'я; 3) роззброєння та демобілізація; 4) мирна

угода; 5) міжнародне втручання та миротворчі операції; 6) постконфліктне відновлення.

7. На підставі Женевської конвенції та Додаткового протоколу до комбатантів належать такі категорії: 1) особовий склад збройних сил і включені до них напіввоєнні або збройні організації, а також особовий склад ополчень та добровольчих загонів, включених до складу збройних сил; 2) партизани, особовий склад ополчень та добровольчих загонів, включаючи організовані рухи опору; 3) населення не окупованої території, яке при наближенні ворога стихійно береться за зброю для боротьби з військами, що вторглися, не встигнувши сформуватися в регулярні війська, якщо вони відкрито носять зброю і дотримуються законів і звичаїв війни; 4) організовані озброєні учасники національно-визвольних рухів, що борються проти колоніалізму, расизму та іноземного панування на здійснення свого права на самовизначення.

Іншим не менш важливим в рамках інституту права збройних конфліктів правовим статусом для учасників таких конфліктів виступає термін «військовополонений». Так, військовополонений – будь-яка особа, захоплена чи інтернована воюючою державою під час війни. У найсуворішому значенні цей термін застосовується лише до членів регулярно організованих збройних сил, але у ширшому визначенні він також включає партизанів, цивільних осіб, які відкрито беруть до рук зброю проти ворога, або некомбатантів, пов'язаних із військовою силою.

Особливими учасниками збройних конфліктів виступають міжнародні військові інспектори. Так, міжнародні військові інспектори є членами організацій або місій, які займаються контролем та верифікацією дотримання міжнародних договорів та угод у галузі озброєнь, роззброєння та безпеки.

Правовий статус міжнародних військових інспекторів визначається відповідно до міжнародних договорів, учасниками яких вони є. Ці договори можуть включати взаємні зобов'язання держав щодо інспекцій та обов'язки забезпечити безпеку та імунітет інспекторів.

8. До категорії осіб, зі спеціальним статусом варто віднести учасників цивільної та територіальної оборони, що мають певний правовий статус, який може відрізнятись в різних юрисдикціях.

Багато учасників цивільної та територіальної оборони є добровольцями. Вони зазвичай несуть певні обов'язки та права відповідно до законодавства, яке регулює діяльність волонтерів. Права та обов'язки волонтерів можуть змінюватись в залежності від конкретної програми або ініціативи цивільної оборони.

Учасники цивільної та територіальної оборони можуть бути зобов'язані проходити певне навчання та підготовку. У такому разі їхній правовий статус може бути визначений законодавством, що регулює програми навчання та тренувань з цивільної оборони.

9. Міжнародно-правовий захист жертв збройного конфлікту є важливою складовою галузі міжнародного гуманітарного права, яка ставить своєю метою захист людей, які страждають внаслідок збройних конфліктів. Цей захист регулюється рядом міжнародних конвенцій, договорів та правил, які спрямовані на забезпечення гуманного поводження з учасниками конфлікту та захист цивільного населення.

Одним з основних документів, які регулюють захист жертв збройного конфлікту, є Женевські конвенції 1949 року та їх додаткові протоколи. Ці конвенції встановлюють норми, що стосуються гуманного поводження з військовополоненими, пораненими та хворими військовими, цивільним населенням, які опинилися під час збройних конфліктів на окупованій території, та іншими особами, які потерпають від наслідків війни. Додаткові протоколи 1977 року розширюють захист осіб, які опинилися поза межами міжнародних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: Статут Орг. Об'єдн. Націй від 26.06.1945 р.: станом на 16 верес. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 01.05.2023).

2. Статут Ліги Націй: рішення Паризької мирної конференції від 28.06.1919 р.: станом на 10 січня 1920 р. URL: https://yurist-online.org/publ/istoricheskie_dokumenty_istorichni_dokumenti/statut_ligi_nacij_ustav_ligi_nacij/2-1-0-1227 (дата звернення: 01.05.2023).

3. Договір про заборону війни як засобу національної політики (Пакт Бріана-Келлога): Договір Союзу Рад. Соціаліст. Республік від 27.08.1928 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_647#Text (дата звернення: 01.05.2023).

4. III Конвенція про відкриття військових дій: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Конвенція Україна від 18.10.1907 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/141186___547608 (дата звернення: 01.05.2023).

5. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Конвенція Україна від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 01.05.2023).

6. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р.: станом на 8 лют. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text (дата звернення: 01.05.2023).

7. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р.: станом на 8 лют. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text (дата звернення: 01.05.2023).

8. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р.: станом на 8 лют. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 01.05.2023).

9. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 р.: станом на 8 лют. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 01.05.2023).

10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос): Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 р.: станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 01.05.2023).

11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року (укр/рос): Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 р.: станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 01.05.2023).

12. Конвенція про мирне вирішення міжнародних зіткнень: Конвенція Україна від 18.10.1907 р.: станом на 8 лют. 2006 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU07053> (дата звернення: 01.05.2023).

13. Конвенція про обмеження в застосуванні сили при стягненні за договірними борговими зобов'язаннями: Конвенція Україна від 18.10.1907 р.: станом на 8 лют. 2006 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU07005> (дата звернення: 01.05.2023).

14. Конвенція про закони і звичаї суходільної війни: Конвенція Королівство Нідерландів від 29.07.1899 р.: станом на 18 жовт. 1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_765#Text (дата звернення: 01.05.2023).

15. Віденська конвенція про дипломатичні зносини: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.04.1961 р.: станом на 21 берез. 1964 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048#Text (дата звернення: 01.05.2023).

16. VI Конвенція про становище ворожих торгових суден на початку воєнних дій: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b84#Text (дата звернення: 01.05.2023).

17. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 13.01.1993 р.: станом на 16 жовт. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 01.05.2023).

18. Антонович М. М. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.. К.: Видавничий дім «КМ АКАДЕМІЯ», 2003. 308с.

19. Анцелевич Г. О., Покрещук О. О. Міжнародне право: Підручник для студ. спец. «Міжнародне право» вищ. навч. Закладів. Українська академія зовнішньої торгівлі. К.: Алерта; Пектораль, 2003. 409 с.

20. Баймуратов М.О. Міжнародне право: Підручник. Суми: ВТД «Університетська книга»; Одеса: «Астропринт», 2006. 424 с.

21. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право: навчально-методичний посібник для закладів середньої освіти / М. Єлігулашвілі, О. Козорог, Т. Короткий, Н. Хендель; за ред. радника президента Товариства Червоного Хреста України з міжнародного гуманітарного права, к. ю. н. Т. Короткого. Київ, УГСПЛ; Одеса: Фенікс, 2019. URL: https://helsinki.org.ua/wpcontent/uploads/2020/04/Prev_Posibnyk_MGB_A4-4.pdf.

22. Грушко М. В. Атрибуція кібератак як передумова забезпечення відповідальної поведінки в кіберпросторі. Правова держава. 2021. № 43. С. 195–201. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/2410023/52.pdf>.

23. Грушко М. В. Окремі аспекти захисту цивільного населення в період окупації: Автономна республіка Крим та м. Севастополь. Право і суспільство. 2020. № 5. С. 230–238. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2020/5_2020/37.pdf.

24. Давид Е. Принципи права збройних конфліктів: курс лекцій прочитаних на юрид. фак. Відкритого Брюссельського університету. К.: МКЧХ, 2011.

25. Задорожній О. В. Порухення агресивною війною російської федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія / Задорожній

Олександр Вікторович; Укр. асоціація міжнар. права, Ін-т. міжнар. видосин Київ. нац. ун-ту. ім. Тараса Шевченка, каф. міжнар. права. Київ, К.І.С., 2015. 712 с.

26. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права: посібник для народних депутатів України. МКЧХ, 2017. 100 с.

27. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права. передм. Т. Р. Короткий, Є. В. Лук'янченко; вступ. Стаття М. М. Гнатівський. Одеса: Фенікс, 2017. 40 с.

28. Іляшко О. О. Правова політика держави щодо тимчасово окупованих територій. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 2. С. 528–532
URL: http://lsej.org.ua/2_2020/144.pdf

29. Київець О. В. Інституційні основи кодифікації норм міжнародного права. *Актуальні питання кодифікації законодавства України*. Вип. 1. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2009. С. 64–68.

30. Кориневич А. О. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України: навчальний посібник. Одеса: Фенікс, 2015. 78 с.

31. Маланчук П. Вступ до міжнародного права за Ейкхерстом П. Маланчук: пер. з англ. Х.: Консум, 2000. 592 с.

32. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право: загальний курс. МКЧХ, 2020. 396 с. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/Nils-MelzerComprehensive-introduction-to-IHL-UKR.pdf>.

33. Пилипенко В. Застосування норм міжнародного гуманітарного права до збройних конфліктів міжнародного й неміжнародного характеру контексті воєнних злочинів. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 3. С. 317–323.
URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/53.pdf>.

34. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навч. пос. Київ: Видавництво «ФОРМ Голембовська О. О.», 2018. 208 с.

35. Щоголев Д. С. Особливості імплементації норм міжнародного права щодо захисту прав військовополонених в національне кримінальне законодавство

окремих європейських країн. Молодий вчений. № 11. 2018 р. С. 160–166. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/40.pdf>

36. Bothe M. The Law of Neutrality. The Handbook of International Humanitarian Law. D. Fleck (ed.). Oxford: University Press, 2013. 714 p.

37. Cassese A. The Special Court and International Law: The Decision Concerning the Lome Agreement Amnesty. Journal of International Criminal Justice, 2004, no. 4, 1140 p.

38. Calvo Ch. Le droit international theoretique et pratique. 1888. 240 p.

39. Guelle F. La guerre continentale et les personnes. 1881. 350 p.

40. Paenson I. Manual of the terminology of the law of armed conflicts. Brussels, 1989. 664 p.

41. Spaight J.M. War rights on land. L., 1911. P. 121-131.

42. Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva, 1987. P. 438.